

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341

DOI <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2024.20>*В. О. Шульга**orcid.org/0000-0002-2482-849X**доктор філософії,**асистентка кафедри міжнародного права**Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ ТА МІЖНАРОДНЕ ГУМАНІТАРНЕ ПРАВО

Вступ. Історія розвитку міжнародного гуманітарного права починається ще з античних часів, коли були зроблені перші спроби регулювання ведення війни. У середньовіччя з'явилися перші ідеї щодо захисту поранених, мирного населення та військовополонених. Проте значного розвитку ці норми отримали лише в ХХ столітті, особливо після Другої світової війни. Переломним моментом у цьому процесі стало прийняття міжнародних документів, таких як Загальна декларація прав людини 1948 року та Женевські конвенції, що значно посилили механізми захисту прав людини в умовах збройних конфліктів.

Загалом, міжнародне гуманітарне право має на меті захистити людську гідність і мінімізувати страждання в умовах війни, зокрема, шляхом забезпечення прав людини навіть у найскладніших ситуаціях. У даній статті аналізується еволюція цих принципів, роль міжнародних організацій, таких як ООН, та важливість міжурядових угод у створенні системи, яка забезпечує права особистості навіть під час воєнних дій.

Метою статті є дослідження еволюції та розвитку міжнародного гуманітарного права в контексті захисту прав людини під час збройних конфліктів.

Виклад основного матеріалу. Витоки регулювання військових дій можна відслідкувати ще з античних часів і середньовіччя. Перші спроби встановлення норм ведення війни стали основою для майбутніх поколінь, що продовжували розвивати більш детальні та всеосяжні правила. З часом з'являються чіткіші принципи, що стосуються поводження з пораненими, військовополоненими та мирним населенням. Ця еволюція військового права відображала зростаючу потребу у захисті основних прав людини, навіть у часи збройних конфліктів. Такий розвиток заклав основи сучасного міжнародного гуманітарного права, яке спрямоване на мінімізацію страждань і захист гідності всіх осіб, які беруть участь у військових діях або постраждали від них. Завершення Другої світової війни стало каталізатором для посилення зусиль у наукових і політичних

колах, спрямованих на створення уніфікованої системи міжнародних норм у сфері прав людини. Післявоєнний період 1945 року став критичним моментом, коли стало очевидним, що необхідно розробити універсальні принципи захисту прав людини. Метою цього процесу було створення загальноновизнаних міжнародних стандартів, які згодом стали б орієнтирами для всіх країн світу у питаннях забезпечення та захисту основних прав і свобод особистості.

Не можна не погодитися з думкою дослідників, які підкреслюють критичну необхідність впровадження універсальних стандартів захисту прав людини в міжнародному праві. Ці стандарти повинні стати орієнтиром для всіх національних правових систем, адже без єдиного підходу існує реальна небезпека повторення жахливих порушень прав людини, які світ пережив під час воєнних конфліктів. Фундаментальні права людини є невід'ємною складовою існування кожної особистості, незалежно від її походження чи статусу. Тому, коли йдеться про «стандарти» цих прав, першочерговим завданням є формування найбільш універсальних та всеохоплюючих принципів. Логічно, що такі базові стандарти повинні бути закріплені саме на рівні міжнародного права, що забезпечить їх глобальне визнання та застосування. Ця концепція підкреслює не лише значення міжнародного права для захисту прав людини, але й його роль у створенні єдиного правового простору, в якому гідність та права кожної особистості є найвищою цінністю, визнаною та захищеною всією світовою спільнотою. Прийняття Загальної декларації прав людини (ЗДПЛ) у 1948 році стало переломним моментом у розвитку законодавства з прав людини. Цей документ, що пізніше став частиною так званого Білля про права людини, заклав основу для всіх наступних законодавчих актів у цій сфері. Розвиток міжнародного права щодо захисту прав людини продовжився прийняттям ряду важливих документів, які значно розширили та уточнили положення ЗДПЛ. Серед них особливо важливими є: Міжнародний пакт

про економічні, соціальні і культурні права (1966 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права (1966 р.), Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (1950 р.).

Ці міжнародні акти стали основними інструментами у створенні глобальної системи захисту прав людини, а їх ратифікація Україною свідчить про прагнення країни інтегруватися в міжнародну правову спільноту та забезпечити високі стандарти захисту прав своїх громадян. У процесі розвитку міжнародно-правових стандартів прав людини важливу роль відіграють низка європейських документів, прийнятих у період «розрядки» міжнародної напруженості. Ці акти стали важливими етапами у формуванні загальноєвропейського підходу до захисту прав людини. Одним із таких документів є Заключний акт Ради з безпеки і співробітництва в Європі, ухвалений у 1975 році, який заклав основи для подальшого розвитку системи захисту прав людини в європейському регіоні.

Основний поштовх до глобальних зусиль у захисті прав і свобод людини можна простежити з моменту створення Організації Об'єднаних Націй та прийняття її Статуту. Цей основоположний документ став основою для розвитку міжнародної системи захисту прав людини. В Статуті ООН серед ключових цілей організації було чітко визначено прагнення сприяти зміцненню віри світової спільноти в фундаментальні права людини як невід'ємну частину міжнародного порядку, гідність і цінність кожної людини, незалежно від її походження чи статусу, рівноправність чоловіків і жінок як основу справедливого суспільства, рівність прав усіх націй, великих і малих, що підкреслює принцип суверенної рівності держав [1].

Ця декларація намірів у Статуті ООН стала ключовим моментом, що започаткував розробку та впровадження численних міжнародних угод, конвенцій та декларацій, спрямованих на захист прав людини. Вона визначила основні напрями, в яких міжнародна спільнота повинна була посилювати свої зусилля з забезпечення та захисту прав і свобод людини на глобальному рівні. У контексті захисту прав людини в умовах збройного конфлікту особливу роль відіграє стаття 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Ця стаття визначає основні джерела права, на які Суд орієнтується при розгляді справ, що стосуються збройних конфліктів та прав учасників таких конфліктів. Згідно з цією статтею, Міжнародний Суд ООН при прийнятті рішень спирається на такі джерела:

– Міжнародні договори:

– загальні, що встановлюють універсальні норми міжнародного права;

– спеціальні, які регулюють конкретні аспекти збройних конфліктів.

– Міжнародний звичай:

– визнається як доказ загальноприйнятої практики;

– має бути визнаний міжнародною спільнотою як правова норма.

– Загальні принципи права:

– ті, що визнані цивілізованими націями;

– відображають основні правові концепції, спільні для різних правових систем.

– Допоміжні засоби:

– судові рішення, які створюють прецеденти та тлумачать існуючі норми;

– доктрини провідних експертів з міжнародного права.

Цей перелік джерел формує комплексну правову основу, на якій Міжнародний Суд ООН розглядає питання прав та обов'язків сторін збройного конфлікту, що забезпечує захист прав людини в умовах військових дій. Прийняття Резолюції № 2444 Генеральною Асамблеєю ООН у 1968 році стало поштовхом для об'єднання трьох основних напрямків міжнародного гуманітарного права:

– «Женевський» напрям, який фокусується на захисті жертв війни;

– «Гаазький» напрям, що регулює норми ведення бойових дій;

– «Нью-Йоркський» напрям, що розвиває концепцію міжнародного захисту прав людини в умовах збройних конфліктів [2].

Цей процес об'єднання був результатом тісної співпраці між урядами, Організацією Об'єднаних Націй та Міжнародним комітетом Червоного Хреста (МКЧХ). Спільні зусилля були спрямовані на: вдосконалення правил ведення бойових дій (гаазьке право), посилення механізмів захисту жертв війни (женевське право) та розширення концепції міжнародного захисту прав людини в контексті збройних конфліктів. Така інтеграція різних аспектів гуманітарного права підкреслює зростаюче усвідомлення їх взаємозв'язку, особливо в умовах сучасних військових конфліктів. Це свідчить про формування комплексного підходу до регулювання збройних конфліктів, де права людини, правила ведення війни та захист цивільного населення розглядаються як взаємопов'язані складові єдиної системи міжнародного гуманітарного права.

Розвиток правової теорії виразно виявив необхідність комплексного захисту особистості в умовах збройних конфліктів. Ця зміна юридичної парадигми підкреслила нерозривний зв'язок різних аспектів гуманітарного права та їх критичну роль у сучасних військових зітк-

неннях. Таке розуміння сприяло усвідомленню важливості інтегрованого підходу, який враховує взаємозв'язок між різними галузями гуманітарного права. Це стало особливо актуальним у контексті складних та багатогранних конфліктів сучасності. Визнання взаємозалежності цих сфер підкреслило їх колективну роль у забезпеченні ефективного захисту прав людини в умовах війни. Такий підхід відображає глибше розуміння комплексної природи сучасних збройних конфліктів і необхідність адекватної правової реакції на їхні виклики [3].

У рамках нашого дослідження варто звернути увагу на Женевські конвенції від 12 серпня 1949 року, які стали важливим кроком у напрямку захисту людини та поліпшення умов її існування під час збройних конфліктів. На міжнародній дипломатичній конференції в Женеві, що відбулася з квітня по серпень 1949 року, була ухвалена Женевська Конвенція «Про захист жертв війни», що включала чотири окремі конвенції:

Перша Женевська конвенція стосувалася поліпшення умов для поранених та хворих військових на полі бою. Друга конвенція була спрямована на покращення умов для поранених, хворих і осіб, які постраждали через корабельні аварії серед військових на морі. Третя конвенція регулювала поводження з військовополоненими. Четверта конвенція забезпечувала захист цивільного населення під час бойових дій.

Ці чотири конвенції разом створили всебічну правову основу для захисту різних категорій осіб під час збройних конфліктів.

Між 1974 та 1977 роками в Женеві проходила дипломатична конференція, яка була присвячена розвитку та підтвердженню міжнародного права. За результатами цієї конференції були прийняті два додаткові протоколи до Женевських конвенцій 1949 року:

– Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів.

– Протокол II, який спрямований на захист жертв внутрішніх збройних конфліктів.

Окрім цього, були розроблені ряд окремих конвенцій, метою яких стало обмеження чи заборона використання певних видів зброї та методів ведення війни, зокрема зброї масового ураження. Серед важливих документів варто виділити «Московський договір» 1963 року про заборону ядерних випробувань у трьох середовищах, Конвенція 1972 року щодо заборони біологічної зброї, Женевська конвенція 1976 року про заборону використання природного середовища у військових цілях, Женевська конвенція 1980 року про заборону або обмеження використання певних видів звичайної зброї, доповнена п'ятьма протоколами, Конвенція 1993 року про

заборону хімічної зброї, Оттавська конвенція 1997 року про заборону протипіхотних мін [4].

Ці міжнародні угоди створюють загальну правову основу для обмеження застосування особливо небезпечних видів зброї та методів ведення війни, сприяючи гуманізації збройних конфліктів і захисту цивільного населення. Важливо зазначити, що Женевські конвенції 1949 року стали важливим етапом у розвитку міжнародного гуманітарного права після Другої світової війни. Вперше в історії вони визначили чіткий перелік діянь, які кваліфікуються як воєнні злочини. Ці конвенції складаються з чотирьох окремих документів:

Женевські конвенції 1949 року стали основоположним документом у міжнародному гуманітарному праві, зокрема, вони детально визначили «серйозні порушення» правил ведення війни, які сьогодні кваліфікуються як воєнні злочини. Це дало юридичну основу для визначення і переслідування воєнних злочинів, що стало важливим кроком у вдосконаленні механізмів захисту прав людини під час збройних конфліктів. Аналіз цих конвенцій дозволяє сформулювати чіткий перелік воєнних злочинів, за які держави повинні передбачити відповідальність на національному рівні, зокрема у зв'язку з приматом міжнародного права у більшості розвинутих країн.

Гаазький напрямок у військовому праві бере свій початок від Гаазьких конференцій, зокрема, першої, яка відбулася в 1864 році. На ній були ухвалені три ключові конвенції, що стосувалися мирного вирішення міжнародних конфліктів, законів і звичаїв сухопутної війни та застосування принципів Женевської конвенції 1864 року до морської війни. Також конференція прийняла три важливі декларації, що обмежували використання певних видів зброї: заборону на скидання бомб з повітряних куль на п'ять років, заборону використання снарядів з отруйними газами та заборону використання куль, які легко деформуються в людському тілі. Ці документи заклали основу так званого «права Гааги» – важливої частини міжнародного військового права.

Друга Гаазька конференція 1907 року стала важливою віхою у розвитку міжнародного права, результатом якої стало прийняття 13 конвенцій та однієї декларації. Ці документи охоплювали широкий спектр питань, пов'язаних з веденням війни та мирним вирішенням конфліктів. Вони регулювали різноманітні аспекти, від початку воєнних дій і прав нейтральних держав до специфічних правил морської війни, зокрема використання мін та бомбардування з моря. Особливу увагу було приділено обмеженню застосування сили у міжнародних відносинах і захисту цивільних об'єктів [5].

Незважаючи на те, що не всі прийняті документи набули чинності, ця конференція значно

розширила і вдосконалила міжнародно-правову базу ведення війни, яка стала відома як «право Гааги». Гаазькі конвенції 1899 та 1907 років, відомі під цією назвою, стали ключовими у розвитку міжнародного гуманітарного права. Їхня основна мета полягала у гуманізації ведення війни через встановлення чітких правил і обмежень. Ці конвенції регулювали кілька важливих аспектів:

1. Процес оголошення та припинення війни;
2. Порядок початку воєнних дій;
3. Статус комбатантів і некомбатантів;
4. Заборону або обмеження певних методів і засобів ведення бойових дій.

Особливо важливим внеском «права Гааги» стало проголошення одного з основоположних принципів міжнародного права – необхідності мирного вирішення міжнародних конфліктів, що стало основою для подальшого розвитку механізмів мирного врегулювання суперечок між державами.

Отже, значення Гаазьких конвенцій виходить далеко за межі регулювання військових дій. Вони стали основою для розвитку міжнародного права, сприяючи його спрямуванню на превентивну дипломатію та мирне вирішення міждержавних суперечок. Ці документи не лише встановили кодекс поведінки під час війни, але й стали важливим кроком у створенні міжнародної системи, орієнтованої на підтримку миру та запобігання збройним конфліктам. Гаазька конвенція «Про закони та звичаї сухопутної війни» від 5 жовтня 1907 року має особливе значення завдяки своєму вступу, який встановлює важливий правовий принцип. Цей принцип надає юридичну силу не тільки вже існуючим на той момент звичаям та законам війни, але й тим, що можуть виникнути в майбутньому. Завдяки цьому, конвенція створила гнучку правову базу, здатну адаптуватися до нових умов ведення війни, забезпечуючи правове регулювання військових конфліктів, навіть якщо вони не були передбачені під час її прийняття. Це положення значно розширило сферу застосування конвенції, роблячи її актуальною на довгі роки вперед.

Гаазькі конференції безумовно внесли вагомий вклад у розвиток міжнародного права, але мали одну суттєву проблему. Йдеться про так зване застереження загальності (*clausula si omnes*), закріплене в статті II Конвенції про закони та звичаї сухопутної війни. Це застереження встановлювало, що положення Конвенції є обов'язковими лише для тих держав, які є її учасниками, і тільки в разі, якщо всі сторони конфлікту підписали Конвенцію. Таке формулювання створювало серйозну перешкоду для ефективного застосування конвенцій. Воно обмежувало застосування Конвенції лише до ситуацій, коли всі сторони конфлікту були її учасниками. Дозволяло уник-

нути виконання зобов'язань, якщо хоча б одна зі сторін не підписала Конвенцію [6].

Таким чином, незважаючи на значний прогрес, досягнутий на Гаазьких конференціях, це застереження суттєво знижувало практичну ефективність прийнятих документів, обмежуючи їх реальне застосування у військових конфліктах.

1968 рік став переломним для міжнародного гуманітарного права, отримавши назву «рік прав людини». Цей період ознаменував початок нової ери в діяльності ООН, що супроводжувалася посиленням уваги до прав збройних конфліктів. Ключовою подією стала міжнародна конференція з прав людини, яка проходила в Тегерані з 22 квітня по 13 травня 1968 року під егідою ООН. Ця конференція справила вагомий вплив на розвиток міжнародного права, прийнявши важливі резолюції, які охоплювали різні аспекти захисту прав людини на міжнародному рівні. Тегеранська конференція стала відправною точкою для подальшого розвитку та вдосконалення механізмів захисту прав людини, особливо в умовах збройних конфліктів. Вона заклала основу для активнішої ролі ООН у цій сфері, що призвело до прийняття нових міжнародних документів і створення більш ефективних механізмів захисту прав людини під час війни.

У 1970 році Генеральна Асамблея ООН прийняла низку резолюцій, які мали суттєвий вплив на регулювання використання певних типів озброєнь. Ці документи були спрямовані на заборону або обмеження застосування конкретних видів «звичайної зброї». Під терміном «звичайна зброя» розуміються всі види озброєнь, що не відносяться до зброї масового знищення, зокрема ядерної, хімічної або бактеріологічної зброї. Прийняті резолюції стали важливим етапом у розвитку міжнародного права, яке ставить за мету гуманізацію збройних конфліктів та мінімізацію страждань, спричинених використанням певних типів зброї. Вони створили основи для подальших міжнародних угод, що регулюють контроль над звичайними озброєннями [7].

Зусилля ООН у 70-х роках ХХ століття сприяли значному розвитку міжнародного гуманітарного права. Експерти виокремлюють три основні досягнення цього періоду: 1) зняття табу з обговорення питань права війни, що відкрило можливість для більш глибокого аналізу і розвитку відповідних правових норм; 2) пріоритетність захисту основних прав людини під час збройних конфліктів, що стало важливим кроком у гуманізації війни; 3) розробка специфічних аспектів, таких як визначення правового статусу учасників партизанських рухів у національно-визвольних війнах. Ці досягнення допомогли чітко регулювати права та обов'язки учасників таких конфліктів, а також посилили захист прав

людини в умовах війни. Вони стали основою для подальшого розвитку міжнародного гуманітарного права, адаптуючи його до нових реалій збройних конфліктів.

Висновки. Захист прав людини в умовах збройних конфліктів є однією з основних цілей міжнародного гуманітарного права, що розвивається з античних часів і продовжує удосконалюватися до сьогодні. Міжнародне гуманітарне право, через такі важливі документи, як Женевські конвенції та міжнародні угоди, сприяє мінімізації страждань, гуманізації ведення війни та забезпеченню основних прав і свобод навіть у найскладніших умовах. Прийняття Загальної декларації прав людини та розвиток правової теорії забезпечують більш чітке і ефективне застосування міжнародного права для захисту особистої гідності і прав людини в умовах збройних конфліктів.

Женевські та Гаазькі конвенції, доповнені новітніми протоколами і міжнародними угодами, стали основою для створення глобальної системи захисту прав людини в умовах війни, закріпивши принципи, що регулюють поведінку з пораненими, військовополоненими та цивільним населенням. Проте, навіть з розвиненими механізмами правового захисту, порушення прав людини під час збройних конфліктів залишаються актуальною проблемою, що вимагає постійного удосконалення міжнародних норм та посилення відповідальності держав.

Таким чином, міжнародне гуманітарне право є необхідним інструментом для забезпечення прав людини під час збройних конфліктів, але його ефективність залежить від політичної волі держав, постійної міжнародної співпраці та забезпечення належного механізму контролю за дотриманням цих норм на практиці.

Література

1. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про територіальну цілісність України, А/ RES/68/262, 2014.
2. Задорожній О.В. Порушення агресивною війною Російської Федерації проти України основних принципів міжнародного права: монографія. Київ: К.І.С., 2015. 712 с.
3. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Агресія проти України», А/RES/ES-11/1, 2022.
4. Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» від 15.04.2014 № 1207-VII.
5. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» від 18.01.2018 № 2268-VIII.
6. Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини. Вісник Академії правових наук України. 2012. № 4. С. 18–28.
7. Crawford, E., & Pert, A. *International Humanitarian Law* (2nd ed.). Cambridge University Press. 2020, 181 p.

Анотація

Шульга В. О. Порушення прав людини та міжнародне гуманітарне право . – Стаття.

Стаття присвячена еволюції та розвитку міжнародного гуманітарного права (МГП) у контексті захисту прав людини під час збройних конфліктів. Автор аналізує історичні витоки регулювання ведення війни, які беруть початок в античності та середньовіччі, коли з'явилися перші норми, що захищали поранених, військовополонених та мирне населення. Особлива увага приділяється ХХ століттю, коли міжнародне право значно розвинулося завдяки ухваленню таких ключових документів, як Загальна декларація прав людини 1948 року та Женевські конвенції.

У статті розглядаються три основні напрями МГП: «женевський» (захист жертв війни), «гаазький» (регулювання ведення бойових дій) та «ню-йоркський» (розвиток концепції прав людини). Наголошено на критичній ролі міжнародних організацій, таких як ООН, у формуванні єдиної системи захисту прав людини. Okремо висвітлено значення Женевських конвенцій 1949 року та їхніх додаткових протоколів, які стали основою для сучасних правових стандартів.

Дослідження охоплює питання ратифікації міжнародних договорів, їх вплив на національні правові системи та інтеграцію глобальних стандартів у законодавство України. Розкрито роль міжнародного звичаю, загальних принципів права, судових рішень та доктрин як джерел МГП. Описано механізми обмеження використання зброї масового ураження через міжнародні угоди, що сприяють гуманізації збройних конфліктів.

Автор наголошує на важливості комплексного підходу до регулювання збройних конфліктів, де права людини, правила ведення війни та захист цивільного населення є взаємопов'язаними елементами єдиної системи. Стаття акцентує увагу на необхідності універсальних стандартів у міжнародному праві для запобігання повторенню грубих порушень прав людини.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, права людини, збройні конфлікти, Женевські конвенції, міжнародне право, військові злочини, цивільне населення, міжнародні угоди, гуманізація війни.

Summary

Shulha V. O. Violations of human rights and international humanitarian law . – Article.

The article is devoted to the evolution and development of international humanitarian law (IHL) in the context of the protection of human rights during armed conflicts. The author analyzes the historical origins of the regulation of warfare, which originate in antiquity and the Middle Ages, when the first norms protecting the wounded, prisoners of war and the civilian population appeared. Special attention is paid to the 20th century, when international law developed significantly thanks to the adoption of such key documents as the 1948 Universal Declaration of Human Rights and the Geneva Conventions.

The article examines three main directions of IHL: "Geneva" (protection of war victims), "Hague" (regulation of hostilities) and "New York" (development of the concept of human rights). The critical role of international organizations, such as the UN, in the formation of a unified system of human rights protection is emphasized. The importance of the Geneva Conventions of 1949 and their additional protocols, which became the basis for modern legal standards, is highlighted separately.

The study covers the issue of ratification of international treaties, their impact on national legal systems and the integration of global standards into the legislation of Ukraine. The role of international custom, general principles of law, court decisions and doctrines as sources of IHL is revealed. The mechanisms of limiting the use of weapons of mass destruction through international agreements contributing to the humanization of armed conflicts are described.

The author emphasizes the importance of a comprehensive approach to the regulation of armed

conflicts, where human rights, the rules of warfare and the protection of the civilian population are interrelated elements of a single system. The article emphasizes the need for universal standards in international law to prevent the recurrence of gross violations of human rights.

Key words: international humanitarian law, human rights, armed conflicts, Geneva Conventions, international law, war crimes, civilian population, international agreements, humanization of war.